

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 314.114(450.361Trst)"1859/1875"

Prejeto: 13. 8. 2019

Roberto (Robi) Sturmandipl. zgod., Via Cesare Rossi 62/2, I-34147 Trst
E-pošta: robi_sturman@yahoo.com

Matična služba in občinski popisi prebivalstva v Trstu (1859–1875)

IZVLEČEK

Prispevek podaja pregled matične službe in z njo povezanih ljudskih štetij na Tržaškem, ki so jih v letih 1859–1875 izvedle tržaške občinske oblasti. Šlo je za osnove časom primerne instrumenta za pregled priliva prebivalstva in z njim povezanih problematik (volilne pravice, pravice do socialne oskrbe na podlagi domovinske pripadnosti, načrtovanja razvoja mestne infrastrukture itd.). Kot osnovo so v 60. letih najprej postavile na noge moderno matično službo in jo sredi 70. let v organizacijskem pogledu dvignile na evropsko raven. Ljudsko štetje, ki so ga omenjene oblasti izvedle leta 1875, pomeni z objavo obširne statistične publikacije višek teh prizadevanj. Splet dogodkov je po letu 1880 zaznamoval postopen zaton tega sistema in povratek k staremu.

KLJUČNE BESEDE

Trst, 19. stoletje, popisi prebivalstva, matična služba, prebivalstvena statistika, Giovanni Fabretti

ABSTRACT

CIVIL REGISTRY OFFICE AND MUNICIPAL POPULATION CENSUSES IN TRIESTE (1859–1875)

The contribution provides a general outline of the Trieste civil registry office and population censuses, carried out by the Trieste municipal authorities in the period 1859–1875. It describes the modernization of the procedure for providing an overview of the population influx and related issues (suffrage, the right to social security based on homeland affiliation, planned development of urban infrastructure, etc.). The groundwork was done in the 1860s through the establishment of a modern civil registry service, with its organization lifted to the European level in the mid-1870s. The population census, carried out by the above-mentioned authorities in 1875, represents the peak of these endeavours, crowned with a comprehensive statistical publication. A turn of events after 1880 led to the gradual abolition of the system and a return to its predecessor.

KEY WORDS

Trieste, nineteenth century, population censuses, civil registry office, demographic statistics, Giovanni Fabretti

Uvod

Medtem ko so zgodovinarji posvetili veliko pozornosti vseavstrijskim popisom tržaškega prebivalstva (v nadaljevanju štetje; nem. *Volkszählungen*; it. *coscrizioni, censimenti, anagrafi della popolazione*),¹ so se veliko manj zanimali za popise, ki so jih v Trstu v letih 1859, 1865, 1867/68 ter 1875 izvedli na občinski ravni. Pozornosti so bili poleg tega deležni rezultati štetij, ne pa nameni, koncepti in izvedbe teh popisov. V uradni objavi in analizi rezultatov štetja iz leta 1875² ter v poznejši literaturi³ ti vidiki niso bili predstavljeni. Namen tega sestavka je pojasniti »ozadja« teh posebnih popisov: čemu in kako je do njih prišlo, kako so jih izvedli, koliko dela in finančnih sredstev so zahtevali, s katerimi problemi so se izvajalci srečevali, kateri so bili nasledki štetij in podobno. Med vsemi nas najbolj zanima popis iz leta 1875, ki je v primerjavi s predhodnimi pomnil kakovostni prelom. Ker so omenjeni popisi tesno povezani z vzpostavitvijo in preustrojem tržaškega občinskega matičnega urada ter z vodenjem matične knjige (registracijo, vodenjem ter uporabo osebnih in družinskih podatkov prebivalstva), bo govor tudi o teh vidikih. Pri osvetlitvi teh vprašanj se poslužujemo predvsem zapisnikov tržaškega mestnega sveta⁴ in arhivskega fonda tržaškega magistrata,⁵ ki nam ponujajo podroben vpogled v omenjeno problematiko.⁶

Vzpostavitev tržaške občinske matične službe

Leta 1857 so tudi v Trstu izvedli popis prebivalstva, in sicer v okviru prvega vseavstrijskega modernega ljudskega štetja. Popisovanje prebivalstva je bilo v jadranskem mestu deležno velike pozornosti lokalnih oblasti zaradi izredno visokega priliva prebivalstva iz drugih avstrijskih in ogrskih dežel, pa tudi iz tujine. Popisovanje ni omogočalo le pregleda prebivalstva ter njegovih strukturnih in drugih značilnosti, pač pa je bila evidenca prebivalstva pomembna tudi za praktične civilne namene, kot so bili zagotavljanje volilne pravice, pravice do zdravstvene in socialne oskrbe ter načrtovanje občinske politike v zvezi s prebivalstvom in ozemljem (infrastruktura,

šolstvo, saniteta ipd.). Popis iz leta 1857 je bil osnova za vzpostavitev te evidence.⁷

Pravna osnova za vzpostavitev matične službe in z njo povezanih registrov prebivalstva v Trstu sta bila cesarski patent (*Patente sovrana*) z dne 12. aprila 1850 in zakon (*Kaiserliche Verordnung*) iz leta 1857, ki je določal tudi izvedbo prvega vseavstrijskega popisa prebivalstva. Prvi je Trstu podeljeval pravno-politični status samostojnega mesta in je med drugim odredil vzpostavitev registra prebivalstva.⁸ V 22. odstavku je patent določal, naj mestna uprava skrbi za register »vseh mestnih pripadnikov ter pristojnih prebivalcev« (*di tutti i cittadini del Comune e dei pertinenti al Comune*).⁹ Enako pomemben je bil 32. člen zakona iz leta 1857, ki je narekoval, »naj se do naslednjih popisov prebivalstva matični podatki posodablajo«. Za to je bilo treba vzpostaviti matični arhiv prebivalstva.

Po vsej verjetnosti je bila matična knjiga prebivalstva v Trstu uvedena prav na osnovi podatkov popisa iz leta 1857.¹⁰ Tržaška občinska uprava se je takrat opremila s kartoteko družinskih pol, ki jih je sestavila s podatki, izpisanimi iz popisnic tega štetja. Poudariti velja, da je bil ta prvi sistem evidence prebivalstva zasnovan na družinskih in ne na individualnih, osebnih kartotečnih enotah. Ko si je družinski član ustvaril samostojno družino, je urad v kartoteko vnesel novo družinsko polo, tega posameznika pa črtal iz izvirne. Matični sistem na osnovi individualne kartoteke je v Trstu uvedla šele reforma iz leta 1875.

Glavni namen prvotnega sistema je bil vsaj v prvih letih objava seznamov volilnih upravičencev. Tržaška občina v tem obdobju še ni razpolagala z matičnim uradom in službo, ki bi vodila »sistem« evidence prebivalstva ter podatke sprotno posodabljala. Čeprav so mestne oblasti odredile, naj se podatki bivaajočih s pomočjo naznanilnic (nem. *Anzeigezettel*; it. *schede di notifica*), ki naj bi jih izpolnjevali sami družinski poglavarji oziroma hišni/stanovanjski upravitelji, obnavljajo vsakih šest mesecev, so do leta 1875 te podatke posodabljali le z novimi popisi, ki so jih načeloma izvajali pred iztekom volilnega obdobja. Nedvomno pa so bili omenjeni družinski listi zamelek

¹ Pletikosić, Viri; Pletikosić, Revizije; Krmac, *Il censimento del 1857*.

² *La popolazione di Trieste nel 1875*.

³ Montanelli, *Il movimento*; Luzzato-Fegiz, *La popolazione*.

⁴ *Verbalì del Consiglio della città di Trieste*.

⁵ AGCT – Archivio del Magistrato.

⁶ Posebna zahvala gre arhivarki tržaškega mestnega arhiva Valentini Bossi, ki mi je pomagala pri reševanju številnih težav ter mi posredovala neprecenljive nasvete in informacije v zvezi z arhivskimi zbirkami obdelanih popisov. Zahvaliti se moram tudi Micheli Nacmias iz tržaškega matičnega urada, ki mi je dovolila dostop do zgodovinskih internih zbirk, tj. družinskih listov in kartotečnih zapisov, ter mi posredovala dragocene informacije v zvezi s tem gradivom.

⁷ Kalc, Prvi moderni popis, str. 13–15; Krmac, *Il censimento del 1857*, str. 297; Montanelli, *Il movimento*, str. 14.

⁸ Krmac, *Il censimento del 1857*, str. 297 in sl.

⁹ *Patente sovrana 12. aprile 1850*, člen. 22. Avstrijsko pravo je bilo na področju državljanskih pravic posameznikov dokaj zapleteno. Velik pomen je imela domovinska pravica ali domovinstvo (*Heimatrecht; pertinenza*), ki je označevala pripadnost občinski skupnosti. Zato govorimo o domovinskem prebivalstvu, za katero uporabljamo tudi izraza domače oziroma pristojno prebivalstvo. Prebivalstvo z domovinsko pravico v drugih avstrijskih občinah je bilo tuje prebivalstvo (*Fremde*), prebivalci iz drugih držav pa so bili inozemci (*Ausländer*). Trst je kot mesto z lastnim statutom iz srednjega veka poznal še eno vrsto pripadnosti, in sicer meščansko pravico ali mestno pripadnost (*Gemeindegliede; cittadinanza del Comune*). Ta status je užival ožji krog meščanov, izmed katerih so volili načelnika občinske uprave.

¹⁰ Krmac, *Il censimento del 1857*, str. 298 in sl.

tržaške matične službe. Ta služba je formalno obstajala vsaj od leta 1862, ko se v občinskem svetu, v okviru celotne organizacije magistrata, prvič omenja matični urad oziroma služba (*Ufficio anagrafi*) s štirimi začasnimi uslužbenci in letnim proračunom 2000 goldinarjev.¹¹ Od leta 1862 dalje ob letnih občinskih proračunih srečujemo njegovo redno financiranje.

Prva reorganizacija občinske matične službe

Vzpostavitev matičnega urada še ni rešila problema sprotnega posodabljanja evidence prebivalstva. Problem je postal zelo pereč v drugi polovici 60. let, ko so mestne oblasti potrebovale ustrezen sistem za pregled nad vse večjim priseljevanjem in razlikovanjem med domačim in tujim prebivalstvom.

Zaradi tega je stekel postopek preustroja obstoječe matične službe. To vprašanje je v občinskem svetu leta 1867 postavil svetnik Francesco Hermet, ki je opozoril na neučinkovitost službe in porast finančnega bremena, ki ga je terjal obstoječi urad s šestimi uslužbenci. Občinski svet je odredil inšpekcijski nadzor, ki naj bi pretesel delovanje tega organa. Posebna sekcija finančnega odbora je ugotovila, da matična služba ni ustrezno organizirana in da sta zaradi tega trpeli točnost in zanesljivost matičnih podatkov, ki so jih pridobivali z naznanilnicami. Ker so volilne seznane sestavljali vsakič na novo, je to pomenilo veliko potratu časa in finančnih sredstev. Služba tudi ni vodila nobene statistike.

Izdelan je bil osnutek reforme, ki ga je v ta namen imenovana komisija 7. februarja 1868 predstavila občinskemu svetu. Načrt, ki so ga nato dodelali in izboljšali s tehničnega vidika evidence prebivalstva, je predvideval: da je registracija prebivalcev v izključni pristojnosti matičnega urada, da osebne podatke zapisujejo matični uradniki, da se popisi prebivalstva izvajajo vsaka tri leta tik pred iztekom volilnega obdobja, da se podatki lahko izkoristijo tudi v volilne namene, da se evidenca prebivalstva sproti posodablja ter da se osnuje arhiv in posodobljen seznam volilnih upravičencev in posebej imetnikov meščanske pravice (mestne pripadnosti; it. *cittadinanza al Comune*). Delo matičnega urada naj nadzoruje mestni svet, predvsem pri dodeljevanju in odvzemanju volilne pravice in mestne pripadnosti. Urad naj bi bil dolžan voditi tudi statistiko o gibanju prebivalstva in čim prej izvesti popis prebivalstva po novih pravilih.

Kot že omenjeno, je reforma globoko posegla tudi v tehnični vidik celotnega upravljanja z osebnimi in družinskimi podatki. Določala je število in tipologijo notranjih registrov, popisovalne rubrike, pomožna kazala in druga tehnična pomagala. Enako je veljalo za zunanji, terenski inštrumentarij za zbiranje podatkov, tj. zapisnice z natančno določenimi rubrikami,

postopek in vrstni red zapisovanja podatkov ter druge podrobnosti. Reforma je upajala poseben register za prebivalce brez stalnega bivališča. Med rubrike je poleg že prej prisotnih vpeljala lastništvo nepremičnin ter družinski jezik.

Komisijiski predlog je podrobno posegel tudi v druge detajle: število in kompetence občinskih popisovalcev in pomožnega osebja (na primer glavariji mestnih četrti in župniki za okoliške vasi, ki bi ob občinskih uradnikih prevzemali in zbirali terenske podatke), njihov honorar ipd.

Med kritičnimi vidiki reforme je bilo sprotno vodenje in posodabljanje registrov s podatki, ki so jih zbirale in hranile druge oblasti, na primer policija in sodna uprava, za kar je bilo treba izboljšati sodelovanje med temi institucijami. Te informacije naj bi vnašali vsak mesec ali kvečjemu vsak tretji mesec.

Nazadnje se je komisijiski predlog dotaknil statistike, ki naj bi jo ob zaključenih štetjih objavili upoštevajoč število in gibanje prebivalstva, pa tudi sledeče vidike (*qualificazioni e suddivisioni*): rojstvo (*nascita*), smrtnost (*mortalità*), domovinska pravica (*pertinenza*), narodnost (*nazionalità*), položaj (*condizione*), poklic (*professione*), zdravstveno stanje, socialno skrbstvo (*beneficenza*) in izobraženost (*istruzione pubblica*). (V izvirniku je omenjen tudi »d'iscrizione«, ki se verjetno nanaša na vpise v matično knjigo: domovinstvo, mestna pripadnost.) Seznama mestnih pripadnikov (*cittadini*) ter pristojnega prebivalstva (*pertinente*) naj bi bila na podlagi paragrafa 22 mestnega statuta prosto dostopna bivajočim za morebitno konzultacijo.

Uradu naj bi po načrtu načeloval ravnatelj, ki naj bi odgovarjal za njegovo delovanje. V začetni fazi naj bi urad v imenu mestnega sveta nadzoroval petčlanski odbor, kasneje, ko bi stvari stekle, pa delegacija tržaškega mestnega sveta, desetčlanski organ, ki mu je tržaški mestni svet poverjal nekatere upravne funkcije.¹² Reformo so dopolnjevali faksimilarni obrazci za prevzem in obdelavo prebivalstvenih podatkov, ki so obsegali naznanilne in popisne liste ter dva vzorca vezanih registrov (glej prilogo).

Obravnava reforme se je v mestnem svetu začela 11. februarja 1868. Veliko so razpravljali o pomenu meščanske in volilne pravice ter o tem, kako izboljšati sprotno vodenje evidence prebivalstva. Dokončno sprejeto besedilo pa se je le neznatno razlikovalo od osnutka. Izglasovanju reforme so kmalu sledili imenovanje nadzornega odbora, nekaj sprememb pri njegovi sestavi ter odobritev ustreznih finančnih sredstev. Občinski svet je ob razpravi o proračunu za leto 1868 potrdil letni strošek 3400 goldinarjev za redno delovanje urada ter 1700 goldinarjev kot izredni strošek za njegovo reorganizacijo (*spesa occorrente per l'occasione dell'organizzazione dell'ufficio anagrafico*).¹³

¹¹ *Verballi del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 28. 2. 1868, členi 68, 72, 77 ter priloge.

¹² *Patente sovrana* 12. aprile 1850, str. 778.

¹³ *Verballi del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 21. 4. 1868.

Dolgotrajen postopek reforme in njena obravnava sta potrjevala izredno težavnost in zapletenost problematike.

Na podlagi reforme se je že leta 1868 začelo izvajanje predvidenega novega popisa. Oktobra istega leta je nadzorni odbor poročal o še nedokončanem štetju v nekaterih vaseh tržaške okolice, kljub temu pa je na podlagi starih in na novo zbranih popisnih podatkov predstavil posodobljen seznam volivcev za celotno tržaško ozemlje.

Ni znano, ali so popis izvedli do konca. Poleg tega med arhivskim gradivom magistrata ni sledu o statističnem pregledu, ki ga je določala reforma. Iz poznejših poročil izhaja, da civilni matični register še zdaleč ni bil dovršen.¹⁴

Druge reorganizacija občinske matične službe

Leta 1875 je tržaški občinski matični urad doživel naknadno reformo in notranjo reorganizacijo. Reformo iz leta 1868 bi lahko imenovali politično, saj je utemljila smotre in funkcije matične službe. Urejanje evidence prebivalstva, od načina zbiranja podatkov in zasnov obrazcev dalje, pa je ostajalo tehnično pomanjkljivo in z vidika uporabnosti neučinkovito. Nedorečena sta ostajala tudi organiziranost in vodenje urada. K organizacijskim težavam je prispevalo tudi dejstvo, da več let po reformi niso imenovali ravnatelja urada.

Do spoznanja, da urad ni bil kos izzivom, se je polagoma dokopal tudi mestni svet. Korak naprej v reševanju problema so storili leta 1873, ko so za inšpektorja urada imenovali Giovannija Fabrettija in mu naročili, naj sestavi natančno poročilo o delovanju organa. Fabretti je v kratkem preučil stanje in ugotovil, da je bila reforma iz leta 1868 pomanjkljiva predvsem zato, ker ni definirala organizacijskega ustroja urada.¹⁵ Ena glavnih ovir za vodenje sprotne evidence v mestu bivačih so bili knjižni registri, ki jih je vpeljala reforma iz leta 1868. Ti niso bili prikladni za posodabljanje podatkov v triletnih obdobjih, torej med dvema štetjema, ker je velika mobilnost prebivalstva terjala številne pripise, popravke in izbrise. V knjige vezane popisne pole tega niso prenesle. Nerešen je ostal tudi problem prepisovanja informacij iz policijskega in drugih arhivov. Občasni prepisi podatkov iz teh virov so poleg tega hudo bremenili proračun urada. Podatki tudi niso bili povsem posodobljeni in zanesljivi. Sistem je skratka zagotavljal evidenco prebivalstva ob popisih, ne pa v vmesnih obdobjih. Fabrettijevo poročilo je razkrilo tudi druge pomanjkljivosti, o katerih bomo še spregovorili.

Fabretti je predlagal celovit preustroj dela in urada. Mestni svet ga je podprl in mu kot novoimenovanemu ravnatelju urada zaupal izvedbo prenovitvenega načrta. Namesto knjižnega so uvedli kartotečne registre s premičnimi polami in na novo strukturiranimi obsežnimi rubrikami, v katerih je bilo dovolj prostora za pripise in popravke. Z možnostjo dodajanja novih pol je posodabljanje evidence prebivalstva postalo prikladnejše. Matični arhiv je po novem temeljil na več ločenih, a med seboj povezanih kartotekah: na katalogu posameznikov, katalogu družin, katalogu stanovanj in katalogu hiš. Individualni katalog prebivalcev je bil naknadno razdeljen na podkataloge pristojnih, nepristojnih, začasno bivačih, živečih in umrlih posameznikov. Kartotečni sistem je omogočal hitro iskanje katere koli v arhivu popisane prebivalstvene enote oziroma kategorije (osebe, družine, stanovanja, stanovanjskega poslopja oziroma hiše) in z njo povezanih informacij iz drugih kartotek.

Kartotečni sistem je poleg sprotnejše matične evidence omogočal tudi učinkovito statistiko hiš, družin in posameznikov, saj je bilo dovolj prešteti kartotečne enote. Reforma je med drugim odredila razdelitev urada v dve sekciji, matično in statistično, ker sta imeli povsem različne smotre. Za vsako tipologijo kartotečnega materiala (hišne in družinske liste ter listke posameznikov) je Fabretti podrobno navedel, katere podatke naj obsega (rubrike).

Reforma je prispevala k povezovanju raznih oblastev, pristojnih za urejanje pravnega položaja prebivalcev. Uradu sta bili dodeljeni večja avtonomija ter možnost tesnejšega sodelovanja s policijsko in sodno oblastjo, ki sta bili v državni pristojnosti, občinska uprava pa do njunih arhivov ni imela neposrednega dostopa. Z reformo so skušali odpraviti tudi zakašnelo sporočanje podatkov o rojstvih, smrtih in porokah s strani cerkvenih oblasti. Urad ni več čakal, da te podatke pridobi od cerkvenih oblasti, ampak so občinski uradniki sproti pregledovali cerkvene matične knjige in izpisovali informacije. Na enak način so pridobivali podatke od policijskih in sodnih oblasti. Matični urad je bil pooblaščen, da na enak način posega po podatkih drugih občinskih uradov, kar je veljalo za gradbeno dovoljenja, dodeljevanje častnega meščanstva, volilno pravico idr.

Domnevamo, da sta Fabretti in občinska oblast razmišljala o uvedbi civilnega registra prebivalstva, to je občinske matice rojstev, porok in smrti (it. *stato civile*), ki naj bi sčasoma nadomestil pridobivanje teh podatkov od župnijskih uradov oziroma raznih verskih skupnosti, kot se je dogajalo že drugod po Evropi.

Ker je bil pregled nad priseljivanjem v Trstu izredno težaven, je reforma določala, da je treba ob prvem popisu prebivalstva sestaviti kartoteko začasno bivačih. Ta naj se sestavi ne na podlagi izjav posameznikov, temveč s pomočjo preverjanja uradnih dokumentov, tj. delovne knjižice in izkazov o domo-

¹⁴ *Verbali del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 16. 7. 1875, pripomba občinskega svetnika Wittmana.

¹⁵ *Verbali del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 31. 3. 1873, priloga.

vinski pravici. Zelo pogosti so bili stroški za prebivalce, za katere ni bilo jasno, kje so imeli domovinsko pravico.

Za implementiranje novega sistema je reforma predvidevala nov popis prebivalstva. Ko je mestni svet razpravljal o reformi, je preteklo že šest let od zadnjega popisa in tri leta, odkar bi morali na podlagi reforme iz leta 1868 izvesti novo štetje. Trenutek je bil torej ugoden, da ujamejo dve muhi na en mah. Popisovanje se je začelo 11. oktobra 1875¹⁶ in je trajalo približno 20 mesecev.¹⁷ Reformo si je Fabretti zamislil tako, da ne bi bili potrebni nadaljnji občinski popisi, ampak da bi temu namenu služili državni, ki bi jih od leta 1880 dalje izvajali vsakih deset let.

Fabrettijev načrt je vpeljal tudi nekatere nove popisne rubrike, na primer stopnjo pismenosti (sposobnost branja in pisanja). Glede domovinske pravice so po novem pri družinskem poglavarju zabeležili občino in deželo, pri tujih državljanih pa državo. Reforma je za izvedbo popisa določila podobo zunanjih zapisnic, namenjenih terenskemu prevzemanju podatkov (glej faksimilirane oblike v prilogi).

Za izvedbo celotne reforme, tj. za reorganizacijo urada in izvedbo popisa prebivalstva, je mestni svet sprejel enkratni povišani strošek v višini 17.000 goldinarjev, za povečanje števila zaposlenega osebja pa letno povišanje v višini 13.052 goldinarjev.

»Fabrettijeva reforma« je pomenila prelom v delovanju in ustreznosti matične službe za politično-upravne in statistične potrebe. Vpeljala je nove popisnice, registre in druge obrazce ter popolnoma nov sistem mobilnih listkov, urejenih v kartotekah. Celoten sistem je bil navidezno zelo kompleksen, a izredno integriran in funkcionalen. Nobeno notranje »orodje« ni bilo odveč, vsako je opravljalo specifično funkcijo. Omogočalo je ne le boljše upravljanje, ampak tudi iskanje informacij o prebivalstvu; izboljšalo je pridobivanje in posodabljanje podatkov, ki so jih morale občinske oblasti pridobivati od drugih (drugih notranjih služb občinske uprave ter zunanjih – verskih, policijskih in sodnih), ter komunikacijo med njimi. Reforma je izboljšala tudi komunikacijo med matično službo in občinskim političnim vodstvom ter povečala njen ugled znotraj in zunaj občinske uprave. Ni naključje, da je mestni svet Fabrettiju kasneje priznal zasluge.¹⁸ Reforma je povečala avtonomijo in pristojnosti urada – urad je končno dobil statistično sekcijo. Vsaj na papirju je naredila konec veliki potratu občinskega denarja z dolgoletnim uporabljanjem informacij, pridobljenih ob redko izvedenih popisih. Novi ustroj se zrcali tudi v kakovosti popisnega gradiva: popis iz leta 1875 ponuja bogat in natančen vpogled v strukturo prebivalstva v primer-

javi s prejšnjimi, prinaša podrobnejši opis hišnih in stanovanjskih razmer ter opis živine.

Reforma je bila sad politične volje mestnih vladajočih elit, vendar si je ne moremo predstavljati brez odločilnega prispevka njenega konceptualnega »arhitekta« Fabrettija. Ta se je seznanil z izkušnjami že vzpostavljenih podobnih uradov doma in v tujini, pri načrtovanju in izvedbi popisa iz leta 1875 pa mu je koristila tudi izkušnja predhodnega državnega popisnega operata iz leta 1869. K uspešni reformi je pripomogel tudi s svojo strokovno izobrazbo in organizacijsko sposobnostjo. Občinska uprava je tako dobila času primerno matično in prebivalstveno statistično službo.

Omembe vredna je precej obsežna uradna korespondenca med Fabrettijem in matičnimi službami v Italijanskem kraljestvu (Rim, Benetke, Milan, Padova, Videm), pri katerih je Fabretti poizvedoval o njihovi notranji organizaciji. Ta korespondenca kaže, da so imele tržaške mestne oblasti pri reorganizaciji matične službe v veliki meri proste roke.¹⁹ Že leta 1873 je urad začel z objavljanjem uradnega mesečnega statističnega lista *Bollettino statistico della città di Trieste*.²⁰

Finančno breme vzdrževanja novega sistema je nepričakovano naraslo, ko so leta 1876 in 1877 najeli dodatno osebje.²¹ Množile so se kritike o nesorazmernosti finančnega bremena matične službe s celotnimi občinskimi dohodki. Leta 1880 je Fabretti umrl.²² Nov popis prebivalstva iz leta 1880 je že potekal pod vodstvom novoimenovanega začasnega ravnatelja Pietra Parovela.²³ Fabrettijeva smrt je pomenila veliko izgubo za tržaško matično službo. Že leta 1881 je občinski svet izrazil potrebo po ponovni reorganizaciji matične službe, da bi zmanjšali stroške.²⁴

Na tej osnovi so v mestnem svetu 21. aprila 1882 razpravljali o predlogu, ki je predvideval ukinitve avtonomnega matično-statističnega urada in prenos njegovih pristojnosti na druge občinske službe: matični oddelek naj bi podredili uradu javnega zdravstvenega varstva (*Fisicato civico*), statistični oddelek pa oddelku magistrata za industrijo (*Sezione industriale del Magistrato*); hkrati je predlog predvideval ukinitve šestih delovnih mest, s čimer naj bi prihranili 5950 goldinarjev.²⁵ Mestni svet je na tem zasedanju po daljši razpravi delitev urada sicer odklonil,

¹⁹ AGCT, Archivio del Magistrato, 1873–1877, rubr. 1/9.

²⁰ *Verbalì del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 27. 3. 1877, str. 246 in sl.

²¹ *Verbalì del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 19. 12. 1877.

²² *Verbalì del Consiglio della città di Trieste*, tajno zasedanje 8. 2. 1881, str. 127.

²³ *Verbalì del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 29. 11. 1881, str. 473.

²⁴ *Verbalì del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 15. 6. 1881, str. 312.

²⁵ *Verbalì del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 21. 4. 1882.

¹⁶ AGCT, Archivio del Magistrato, 1873–1877, rubr. 1/9, 22535, priloga.

¹⁷ *La popolazione di Trieste nel 1875*, str. V.

¹⁸ Prim. na primer Goracuchijev govor v AGCT, Archivio del Magistrato, 19. 12. 1877.

sprejel pa je zmanjšanje stroškov urada v višini 2350 goldinarjev z ukinitvijo dveh delovnih mest. Ti dogodki so zaznamovali zaton Fabrettijevega »sistema«. Leta 1884 so za ravnatelja urada imenovali prejšnjega podravnatelja Pietra Parovela.²⁶ Revizija matične in statistične službe je pomenila povratek k sistemu izpred leta 1875.²⁷

Tržaški občinski popisni operati²⁸

Kot že povedano, je tržaška mestna uprava v drugi polovici 19. stoletja za lastne potrebe izvedla štiri popise prebivalstva, in sicer v letih 1859, 1865, 1868/69 in 1875. Ostali popisi so bili vsedržavni (1857, 1869, 1880, 1890, 1900). Za izvajanje obojih je bil pristojen tržaški magistrat. Razen tiskovin, za katere je pri vsedržavnih popisih poskrbela država, je tržaška uprava nosila celotno breme njihovega izvajanja in financiranja.

Popisne enote občinskih ljudskih štetij so obsegale hiše, družine in posameznike. Pri občinskih popisih je pred letom 1865 tržaška matična služba podatke s pomočjo naznanilnic pridobivala na terenu.²⁹ Šlo je za neke vrste samopopisovanje,³⁰ ki so ga uvedli za časa konskripcij v dvajsetih letih 19. stoletja.³¹ Lastniki ali upravitelji hiš so bili zadolženi za delitev in zbiranje naznanilnic, družinski poglavarji pa za njihovo izpolnjevanje. Občinski odlok z 12. junija 1865 je »terensko« zapisovanje podatkov naložil občinskemu uradniku, tj. prek izpolnjevanja zapisnic, »da se s tem hišne gospodarje razbremenijo neprijetnega opravila«. ³² Ta način prevzemanja podatkov so

tržaške občinske oblasti normirale z reformama iz let 1868 in 1875.

V družinske popisne pole so zabeležili stanje prebivalstva, strukturirane pa so bile tako, da so lahko vanje sproti vpisovali spremembe. Te spremembe so pri posameznih popisih beležili v različnem obsegu in na različne načine. V pole popisa iz leta 1857 so na primer pripise vpisovali samo v rubriko pripombe, ker je bilo štetje tistega leta namenjeno le popisu stanja, ne pa evidenci nadaljnjih sprememb prebivalstva. Pri kasnejših popisih, predvsem po tistem iz leta 1875, so dodali posebno rubriko za datum smrti. Spremembe, ki so jih v popisne pole vpisovali naknadno, so se nanašale na bivališče, novorojence in nove družinske člane (služinčad, začasne delavce ipd.), poroke in izselitve. Vse popisne pole so bile v italijanskem jeziku – le vpisane informacije so bile včasih tudi v nemškem jeziku.³³ Ta dva jezika sta bila tedaj edina, ki so ju uporabljali pri uradovanju. Transliteracija neitalijanskih priimkov in imen v italijanščino je bila pri slovenskih imenih včasih smešna, saj so zapisi večinoma le fonetični.

Tržaški občinski popisi obsegajo operate iz let 1859, 1865, 1868/69 in 1875. Za prva dva dvomimo, da je šlo za pridobivanje podatkov o prebivalstvu povsem *ex novo*. Iz zadevajajočih arhivskih dokumentov lahko sklepamo, da je šlo le za posodobitev evidence prejšnjih popisov, seveda z na novo prevzetimi informacijami.

Operat iz leta 1868/69 je nastal v okviru prvega, neuspelega poskusa preureditve tržaške matične službe. Tudi zaradi tega se ta popis ni bistveno razlikoval od predhodnih, razen po tem, da so podatke večinoma zbrali občinski uradniki na terenu, in zaradi nekaterih novih rubrik. Šele popis iz leta 1875 je pomenil prelomno spremembo v primerjavi s preteklostjo.

V tržaškem občinskem arhivu (AGCT) so za popise iz let 1859, 1865 in 1868/69 ohranjene le družinske pole s podatki, izpisanimi iz naznanilnic, medtem ko je od popisa leta 1875 ostalo le terensko gradivo, se pravi zapisnice, ki so jih uradniki izpolnili na terenu. Izvirne zapisnice štetij iz let 1859, 1865 ter 1868 so se v celoti izgubile ali pa so jih oblasti uničile.

Popis iz leta 1859

O tržaškem občinskem popisu prebivalstva iz leta 1859 ni veliko dokumentacije.³⁴ Ugibamo lahko, da so ga izvedli po kriterijih popisa iz leta 1857. Domnevamo, da so ga izvajali s samopopisovanjem, ki so ga opravili družinski poglavarji, lastniki hiš in načelniki mestnih okrajev. V tržaški okolici so bile s tem večje težave zaradi visoke stopnje nepismenosti

²⁶ *Verballi del Consiglio della città di Trieste*, 1884, str. 135.

²⁷ To tolmačenje podpira tudi pregled zgodovinskega arhiva tržaške matične službe. V njem se ni ohranil niti drobec kartotčnih katalogov kompleksnega sistema iz leta 1875, medtem ko so se v istem arhivu ohranile vse družinske pole, ki so jih uvedli okrog leta 1857 in jih ponovno uporabili v osemdesetih letih s pripisi in popravki.

²⁸ Opis štetij iz let 1859, 1865 ter 1868/69, ki sledi, temelji le na objavljeni literaturi.

²⁹ Pri popisovanjih moramo ločiti med »zunanjim« in »notranjim« popisnim gradivom. Prvo je nastalo s popisovanjem na terenu. Zbrane podatke so občinski uslužbenci pozneje prepisovali v registre ali pole za interno rabo. V tem sestavku smo natančneje določili tudi pomen besed: naznanilnica (*Anzeigezettel*; *scheda di notifica*, *scheda di notificazione*), popisnica ali popisni obrazec (*scheda di censimento*, *foglio di censimento*) in zapisnica (*Aufnahmsbögen*; *scheda di assunzione*, *foglio di assunzione*). Za popisnico imamo vse vrste obrazcev, ki so jih uporabljali pri zunanem, tj. terenskem prevzemanju podatkov, in ki obsegajo: a) zapisnico, ko je od občinske oblasti poverjena oseba (občinski uradnik, števni komisar, župnik ipd.) neposredno in po ustnem izročilu prevzela ter zapisala družinske in hišne podatke, ter b) naznanilnico, tj. obrazec za posredno prevzemanje podatkov, ko je družinski poglavar ali druga oseba, ki je bila dolžna podatke posredovati sama, izpolnila obrazec in ga podpisanega oddala pristojnim oblastem. S pojmom popisnica označujemo katerikoli obrazec pri popisovanju.

³⁰ Pletikosić, Pomen, str. 160 in sl.

³¹ Breschi et al., *La nascita*, Appendice.

³² *Verballi del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 12. 6. 1865.

³³ To velja za škedenjski okoliški okraj, katerega gradivo smo natančno pregledali.

³⁴ *Verballi del Consiglio della città di Trieste*, zasedanje 12. 6. 1865.

prebivalstva. Zato so pri popisovanju sosesk sodelovali občinski uradniki, v vaseh pa župniki, kar je reforma matične službe iz leta 1868 tudi normirala. Neposredno popisovanje se zagotovo ni več izvajalo po letu 1865.³⁵ Registri štetja leta 1859, ki jih hrani tržaški občinski arhiv, so prepis podatkov iz naznanilnic. To lahko sklepamo po pisavi v posameznih knjižnih registrih, ki jih je očitno sestavila ena sama roka. Vsak popisni okraj (mestna četrt, okoliška soseska ali vas) ima samostojni knjižni register.

Vsak list v registru obsega po eno hišno številko, ki je navedena na čelu lista; kjer en list ni zadostoval, so za popis iste hiše uporabili več listov. Vsak hišni list (it. *Prospetto delle famiglie e degli individui isolati esistenti in detta casa nel giorno ...*) je v glavi imel še hišni naslov z imenom ulice oziroma okraja, hišno številko, lastnika in datum vpisa. V glavnem razdelku so popisani člani družine ali več družin, ki so jih med seboj ločili s praznimi vrsticami. Po družinskih so navedeni še drugi člani gospodinjstva (sorodniki, hlapci, dekle ipd.).

Glavni razdelek je za vsakega posameznika prinašal sledeče rubrike: številka stanovanja (it. *numero dell'abitazione*), ki so jo vpisali, če je hiša obsegala več stanovanjskih enot; priimek in ime z morebitnim plemiškim nazivom oziroma naslovom (*cognome e nome coll'indicazione del grado di nobiltà e del predicato*); leto rojstva (*anno di nascita*); veroizpoved (*religione*); položaj, zaposlitev, poklic ali drug vir preživljanja (*dignità, impiego, mestiere od altri mezzi di sussistenza*); zakonski stan (*celibe, conjugato o vedovo*); domovinsko občino, okraj in deželo (it. *comune, distretto, provincia cui appartiene*); ali je bila oseba ob popisu prisotna ali odsotna (*assente*) in pripombe (*annotazioni*). S primerjavo popisnic vsedržavnega popisa iz leta 1857 in občinskega popisa iz leta 1859 ugotovimo, da se je slednji v glavnem držal istih rubrik.

Spomniti pa je treba, da sta imela popisa različne namene: prvi je registriral splošno stanje prebivalstva v določenem trenutku (prvič je bil uporabljen kriterij kritičnega datuma), drugi pa je bil opravljen kot osnova za evidenco volilnih upravičencev in sprotno evidenco prebivalstva, ki je služila pri podeljevanju domovinske pravice tujcem ter priznanju socialne in zdravstvene oskrbe tržaškim domovincem, ki so bivali drugje.

Popis iz leta 1865

Tudi o popisu iz leta 1865 ni veliko dokumentacije. Državni zakon, ki je normiral popis iz leta 1857, je predvideval izvedbo naslednjih – državnih – popisov vsakih šest let. Verjetno so na tej podlagi tržaške mestne oblasti računale na nov razpis državnega štetja sredi 60. let, da bi tako ujele dve muhi na en mah. Ker pa še sredi 60. let do tega ni prišlo, mestne oblasti

pa so nujno potrebovale posodobljeni seznam volilnih upravičencev, so se odločile za izvedbo novega popisa v lastni režiji.

Problem zastarelosti matične evidence se je pojavil že leta 1864. Pomanjkljivo posodabljanje evidence prebivalstva je ustvarjalo vrsto drugih problemov, na primer pomanjkljivo evidenco posestnikov in tistih, ki so domovinsko pravico uživali na tržaškem ozemlju, šoloobveznih otrok in dojenčkov za cepljenje. Zato je tržaški mestni svet istega leta odobril 1000 goldinarjev za izvedbo novega splošnega popisa prebivalstva.³⁶

Struktura registrov štetja leta 1865 je podobna tisti iz leta 1859. Razlikuje se po preimenovanju nekaterih rubrik in vpeljavi rubrike o kraju rojstva (it. *luogo di nascita*). Rubrike prepisov so bile po vrstnem redu: št. nadstropja (*piano*); priimek in ime z navedbo plemiškega naziva oziroma naslova (*cognome e nome coll'indicazione del grado di nobiltà e del predicato*); leto rojstva (*anno di nascita*); veroizpoved (*religione*); položaj, zaposlitev, poklic ali drug vir preživljanja (*dignità, impiego, mestiere od altri mezzi di sussistenza*); zakonski stan (*celibe, conjugato o vedovo*); domovinstvo (*pertinenza*); prisoten/neprisoten (*assente*); pripombe (*annotazioni*).

Kot že povedano, se razen v načinu zbiranja tengerskih podatkov ta popis ni veliko razlikoval od popisa iz leta 1859. V letih 1859–1865 v dokumentaciji ni mogoče zaslediti, da bi oblasti spremenile uredbe, povezane z matično službo in popisovanjem. Zato smatramo, da so štetje iz leta 1865 izvedli v skladu z utečeno prakso.

Popis iz leta 1868/69

Veliko informacij o tem popisu smo že navedli, ko smo poročali o reformi iz leta 1868. Tu izpostavljamo nekatere strukturne in tehnične vidike. Medtem ko je bilo za čas pred letom 1868 določeno, naj državni popisi potekajo vsakih šest let, je tržaška občinska reforma iz leta 1868 določala, naj se odtlej – za specifične lokalne potrebe – ti izvajajo vsaka tri leta, prvi pa takoj po sprejetju reforme, torej že leta 1868. Dejansko so ga izpeljali med letoma 1868 in 1869 oziroma ima to oznako.

Podatke so na terenu zbirali občinski poverjeniki. V primeru odsotnosti osebe, ki je morala podatke družinskih članov sporočiti mestnim uslužbencem, so ti pustili naznanilnico, ki so jo morali popisanci sami izpolniti in podpisano vrniti občini. Matični urad je nato preveril resničnost podatkov. Popisovanje je izvajalo šest občinskih poverjenih uradnikov, devet glavarjev mestnih okrajev in pet okoliških župnikov. Uslužbenci matičnega urada so pridobljene informacije prepisali v družinske liste in vezali v knjižne registre.

³⁵ Verbal del Consiglio della città di Trieste, zasedanje 12. 6. 1865.

³⁶ Verbal del Consiglio della città di Trieste, zasedanje 10. 9. 1864.

Reforma iz leta 1868 je predvidevala točno določene popisne obrazce, ki so se ohranili le v faksimiliranem ponatisu (glej prilogo). Popisno gradivo je obsegalo: zapisnice, naznanilnice in na njihovi podlagi ustvarjene notranje knjižne registre. Iz knjižnih registrov je mogoče razbrati, da je bila struktura obrazcev podobna tisti iz štetij iz let 1859 in 1865. Dodali pa so novo rubriko, lastništvo (*possidenza*), ter potrdili popis družinskega občevalnega jezika (*lingua parlata in famiglia*).

Obrazci za prevzemanje terenskih podatkov so obsegali naslednje podatke: ime in priimek posameznika (*nome e cognome*); kraj rojstva (*luogo di nascita*); kraj domovinske pravice (*luogo di pertinenza*); datum rojstva (*anno di nascita*); veroizpoved (*religione*); družinski status, tj. samski, poročen, vdovec/vdova (*stato: celibe, coniugato, vedovo*); položaj oziroma poklic ali sredstva preživetja (*condizione, impiego, arte o mestiere*) in na novo vpeljani rubriki: lastništvo nepremičnin (*possidenza*) ter jezik, ki se govori v družini (*lingua parlata in famiglia*).³⁷ Obrazci so poleg tega obsegali še: naslov hiše (*n. di casa*), mestno številko (*numero civico*) in št. zemljiške knjige (*numero tavolare*),³⁸ oznako stanovanja znotraj iste hiše ter pripombe popisovalca.

Tudi končni prepis v knjižne registre, ločene za pristojno prebivalstvo (prebivalstvo, ki je imelo domovinsko pravico v tržaški občini), nepristojno stalno bivačje prebivalstvo (stalno bivačje prebivalstvo, ki je imelo domovinsko pravico drugje v državi ali v inozemstvu) ter ljudi brez stalnega bivališča, so normirali z ustreznimi faksimiliranimi obrazci.

Reforma matične službe iz leta 1868 je določala tudi zaporedje pri popisovanju posameznih oseb v popisnicah, naznanilnicah in prepisanih družinskih listih: družinski poglavar, njegova žena, sinovi/hčere po padajoči starosti; drugi sorodniki, služinčad, delavci in vajenci, ki so živeli z družino; podnajemniki; mladoletniki, ki niso bivali s starši.

V Tržaškem občinskem arhivu so se ohranili knjižni registri (prepisi) vseh števnih okrajev in abecedni poimenski register posameznikov za mesto.³⁹

³⁷ V zvezi z družinskim jezikom je treba pripomniti, da ta v času tega popisa (in popisov iz let 1868 in 1875) še ni igral tiste politične vloge pri ohranitvi nadvlade tržaških italijanskih političnih elit nad slovenskim prebivalstvom kot od osemdesetih let 19. stoletja dalje. Nacionalni italijansko-slovenski konflikt je bil takrat še na začetku.

³⁸ V tržaški občini so bile hiše označene z različnimi serijami števil: mestno številko (*numero civico*); anagrafsko številko (*numero anagrafico*); politično številko (*numero politico*); številko, vpisano v lastniški knjigi (*numero tavolare*). Za prve tri so bile pristojne mestne oblasti. Mestna številka se je v mestu nanašala na številčenje znotraj posameznih ulic, trgov itd. Anagrafska številka je imela za osnovo številčenja mestni okraj oziroma v okolici sosesko/vas. Politična številka je temeljila na več serijah: prva je obsegala mesto, ostale pa vsako sosesko oziroma vas.

³⁹ V Trstu so se zaradi prisotnosti treh jezikov (nemščine, italijanščine in slovenščine) pri razvrščanju matičnih podatkov držali fonetičnega in ne strogo abecednega razvrščanja. Ta

Zapisnice in naznanilnice se niso ohranile. Popis je manj znan tudi zato, ker je bil izveden tik pred vsedržavnim popisom iz leta 1869, ki je imel veliko več rubrik ter bil metodološko bolj zasnovan in bolj natančen. Verjetno prav zaradi tega podatki popisa iz let 1868/69 niso bili deležni statistične obdelave, kot je predvidevala reforma iz leta 1868.

Popis iz leta 1875

Ohranjeno gradivo tega popisa so zapisnice, ki so jih izpolnjevali poverjeniki na terenu. Vsaka hiša ima svojo zapisnico iz enega ali več listov, ki so bili prepognjeni v hišno popisno mapo. Hišne zapisnice imajo na začetku naveden mestni okraj, sosesko ali vas (it. *distretto*), naslov (*via o piazza*) ter anagrafsko in mestno hišno številko (*numero anagrafico, numero civico*). Sledila sta razdelka za popis hiš in bivališč ter živine.

Prvi je obsegal: ime in priimek lastnika (*proprietario*); hišno številko (*numero tavolare e politico*); tipologijo stavbe (*qualità*); površino (*superficie*); donosnost (*rendita*); število nadstropij (*piani*); št. stanovanj (*appartamenti*); št. bivalnih prostorov (*stanze e locali uso abitazione*); št. bivalnih podstrešij (*soffitte abitate*); št. prostorov, namenjenih trgovinam ali delavnicam (*botteghe*); št. skladišč (*magazzini*); ali je hiša priključena na vodovod/plinsko omrežje (*conduttura acqua, gas*). Drugi razdelek je dodajal nekatere kvalitativne podatke: št. dimnikov (*camini*); št. kuhinjskih prostorov (*cucine*); št. peči (*stufe*); vodnjake za pitno/nepitno vodo (*pozzi con acqua potabile/non potabile*); kamnita/lesena stopnišča (*scale in pietra/legno*); zunanja in notranja stranišča (*cessi esterni ed interni*) ter njihovo priključitev z odtočnim jarkom/greznico (*con sfogo in canale/pozzo nero*); št. vrtov (*giardini*); št. dvorišč (*cortili*); št. hlevov (*stalle*) z navedbo konjev (*cavalli*), mul (*muli*), bikov (*tori*), volov (*bovi*), krav (*vacche*), teličkov (*vitelli*), ovc (*pecore*), koz (*capre*) in prašičev (*maiali*); št. gnojišč (*letamai*); št. smetišč (*mondezzeai*); gradbeno solidnost (*solidità*); trdnost (*salubrità*); ime dimnikarja (*nome del spazzacamino*); morebitni zavarovalni zavod in zavarovani znesek (*se assicurato, presso quale società e per quale importo*).

Sledil je popisni razdelek za prebivalce po družinah, ki se je po potrebi nadaljeval na hrbtni strani lista. Obsegal je naslednje rubrike: nadstropje bivališča (it. *piano*); zaporedno številko družine (*numero d'ordine*); sorodstveno razmerje popisanih oseb z družinskim poglavarjem (*relazione di parentela o convivenza col capo famiglia*); priimek in morebitni vzdevek (*cognome e soprannome*); ime (*nome*); spol (*sesso*); očetovo ime (*paternità: nome*); materin priimek in ime (*maternità: cognome e nome*); kraj rojstva, in sicer občino, provin-

praksa se je ohranila pozno v 20. stoletje. Po našem mnenju so ta sistem izbrali zaradi prisotnosti narodnih skupnosti, ki niso uporabljale latinice (Armencev, Judov, Grkov, Srbov itn.).

co/pokrajino, državo (*luogo di nascita: comune, provincia, stato*); dokument, ki je pričal o domovinski pravici in državljanstvu (*cittadinanza*); zakonski stan (*stato civile*); veroizpoved (*religione*); položaj, poklic ali drugo dejavnost z navedbo, ali gre za gospodarja, delavca ali pomočnika (*condizione, professione, od altra occupazione con indicazione se proprietario, lavorante o garzone*); stopnjo pismenosti, tako branja kot pisanja (*grado di istruzione, se legge/scrive*); družinski pogovorni jezik (*lingua parlata in famiglia*); imena odsotnih družinskih članov in kje so bili za časa popisa (*assenti, luogo*); zdravstveno stanje z oznakami, ali gre za slepca/gluhonemega oziroma osebo z drugimi telesnimi hibami ali kroničnimi boleznimi (*sanità: ciechi, sordo-muti, altre deformità, malattie croniche*); ali je cepljen (*vaccinato*); pri šoloobveznih, ali obiskujejo šolo ter ime šole in razred (*se i ragazzi obbligati alla scuola la frequentano, quale scuola frequentino e quale classe*); pripombe (*annotazioni*).

Matični urad je popisne podatke statistično obdelal in leta 1877 rezultate objavil v knjižni obliki.⁴⁰ S tem je bilo zadoščeno statističnemu smotru reforme iz let 1867/68. Publikacija v grobih obrisih sledi smernicam, ki jih je napovedala reforma. Šteje 340 strani in obsega opisni del, razpredelnice, nekaj diagramov in dve topografski karti. V uvodu (str. V–XIV) prinaša obširno poročilo o popisu, ki ga je sestavila nadzorna komisija matične službe in ki opisuje mednarodni in lokalni kontekst števne operata. Prvi del (str. XIV–LXXXVI) po opisu metodološkega pristopa prinaša opis statistike: razvoj prebivalstva in hiš; razvoj prebivalstva po starosti, spolu, družinskem statusu, religiji, rojstvu, pripadnosti (domovinstvu), narodni pripadnosti, jeziku, stopnji osnovnega šolanja, invalidnosti in poklicu. Drugi del (str. 1–250) obsega razpredelnice z omenjenimi podatki. Publikacija vsebuje tudi nekaj primerjalnih tabel s predhodnim štetjem iz leta 1869 in primerja nekatere značilnosti tržaškega prebivalstva z drugimi evropskimi mesti.

Zaključek

V okvir širšega razvoja javne uprave in njenih inštrumentov, ki so postajali neobhodno potrebni za delovanje moderne države in njenih sistemov, spada tudi urejanje prebivalstvene evidence. Trst je bil kot hitro razvijajoče se mesto že od 18. stoletja dalje v središču tovrstnih poskusov. Za tržaško mestno upravo je problem postal posebno pereč v drugi polovici 19. stoletja, ko je ob izredni mobilnosti prebivalstva potrebovala matično evidenco bivaajočih, in sicer za različne namene: preglednost naravnega in selitvenega gibanja prebivalstva, načrtovanje urbanistične politike, evidenca občanov, ki so imeli pravico do socialne in zdravstvene oskrbe na osnovi domo-

vinstva, sestava seznamov volilnih upravičencev ipd.

V ta namen so se tržaške mestne oblasti opremile z ustreznim tehničnim inštrumentom. Njegove osnove segajo v leto 1857, ko so avstrijske oblasti razglasile prvi vsedržavni moderni popis prebivalstva. Tržaške mestne oblasti so prevzete podatke s časom uporabile za vzpostavitev matičnega urada.

Vzpostavitev matične službe pa ni zadostovala za doseg želenih ciljev. Zaradi neustreznega organizacijskega in tehničnega pristopa je bila evidenca prebivalstva, ki so jo pridobivali pri popisih, nezanesljiva, v kratkem času pa je postala tudi neuporabna. Temu je treba pripisati težave predvsem pri posodabljanju te evidence. Problem je zadeval tako lastne pridobljene informacije kot arhive »sorodnih« oblastí (policijski, sodni ter cerkvene matične knjige). Naglo zastarelost podatkov so mestne oblasti skušale deloma rešiti v letih 1859–1874, in sicer z izvajanjem pogostih popisnih operatov (1859, 1865, 1867/68), ki so pomenili občutno finančno breme in bili le deloma uspešni. Mestne oblasti so sicer imele pred očmi nekatere pomanjkljivosti celotnega sistema, a to ni zadostovalo. Bistva problema ni rešila niti reforma iz leta 1868, zasnovana prav v ta namen.

Ta scenarij se je popolnoma spremenil v 70. letih, ko so leta 1875 tržaške oblasti ponovno – drugič – do temeljev reformirale matično službo, tokrat na trdnih osnovah. Reforma je skušala odpraviti vse organizacijske in tehnične težave, od interakcije med omenjenimi oblastmi (policija, sodstvo, cerkvene oblasti) do postavitve in predvsem vodenja ustreznega sistema zapisov posameznikov, družin, stanovanj in poslopij. Kvalitativni preskok so mestne oblasti izvedle, ko so se dokopale do spoznanja, da je treba tehnično-izvajalno sfero ločiti od politične. Pri reformi je zato tedanji ravnatelj matičnega urada Giovanni Fabretti s svojo visoko strokovno kompetentnostjo in profesionalnostjo odigral odločilno vlogo. Na njegovo pobudo in na podlagi njegovih metodoloških prijemov so politiki njegovo zamisel v celoti sprejeli. Šlo je za obćudovanja vreden celovit preustroj, ki je tržaško občinsko matično službo postavil na mednarodno raven.

Za implementacijo novega sistema je reforma predvidevala izvedbo novega popisa, ki je potekal istega leta. Šlo je za prvi popis prebivalstva na podlagi modernih standardov in prijemov.

»Fabrettijska« reforma je poleg tega v svoji daljnovidnosti predvidela, da bodo prihodnja masovna posodabljanja obstojećih podatkov o prebivalstvu izvedena z naslonitvijo na bodoće vseavstrijske popise, saj je zakon iz leta 1869 določal njihovo izvajanje vsakih 10 let. Ker so avstrijske oblasti zadnjega izvedle leta 1869, je bilo mogoće naslednjega pričakovati konec 70. let, kar se je tudi zgodilo (1880). Zato je potreba po nadaljnjih, izključno občinskih popisnih operatih po letu 1875 povsem usahnila.

⁴⁰ La popolazione di Trieste nel 1875.

Popolnoma prenovljen način notranje organizacije je omogočil, da je leta 1877 tržaška matična služba prvič, po dolgoletni zamudi, objavila obširno statistično obdelavo evidence tržaškega prebivalstva. Splet dogodkov, kot so nepričakovana smrt arhitekta tega sistema, zmanjšanje finančnih sredstev in osebja matičnega urada, je pa v prvi polovici 80. let zaznaval povratek k sistemu izpred leta 1875. Reforma in popis iz leta 1875 sta bila epizoda v zgodovini tržaške matične službe.

Modernizacija upravnega sistema in instrumentov za vodenje pregleda in evidence prebivalstva je imela tudi politično-nadzorno funkcijo, ki je temeljila na natančno določenih ideoloških osnovah. V tem pogledu so po Scartabellatijevem mnenju tržaške gospodarske in politične elite tega časa, predvsem v zadnjih desetletjih 19. stoletja, po daljšem obdobju *laissez faire*, v katerem so skorajda prezirale obubožanost nižjih družbenih slojev, začele zagovarjati ideologijo skupnih interesov revnih plasti tržaškega prebivalstva in bogatih meščanskih slojev. To ideologijo so izkoriščale kot paternalistični instrument pred izredno revščino delavskih slojev, ob velikem pritoku tujcev v mesto. Ta nova identitetna vizija se je spojila s tradicionalno idejo tržaškega avtonomizma in je postala geslo pri zagovarjanju skupnih

interesov izvirnega prebivalstva nasproti tujcem, ki naj bi neupravičeno izkoriščali mestno blagajno za razne storitve socialnega skrbstva (zdravljenje, podpore revnim ipd.).⁴¹

Pri tem pa tržaške elite niso upoštevale prispevka novega prebivalstva k ekonomski ekspanziji mesta. Ta politika odpira vrsto pravnih vprašanj, kot na primer vprašanje priznavanja domovinske pravice priseljencem. Do zakona iz leta 1896, po katerem so lahko po desetletnem neprekinjenem bivanju pridobili domovinstvo ter s tem vse socialne in druge pravice v Trstu, je o priznavanju ali zavračanju domovinstva odločal občinski svet.

Naj na koncu še dodamo, da so s pojavom slovensko-italijanskega nacionalnega konflikta od 80. let dalje vsi omenjeni instrumenti (predvsem popisi), ki so se ukoreninili od srede 19. stoletja dalje, poleg že omenjenih administrativnih funkcij vse bolj dobivali tudi poudarjen nacionalno-politični značaj. Sporna popisna rubrika »občevalni jezik« in izvedba popisov s strani občinskih oblasti sta v Trstu dopuščali visoko stopnjo ponarejanja jezikovne pripadnosti prebivalcev. Popisi so tako skupaj z volitvami postajali vse močnejše politično orožje, s katerim sta se v nacionalnem sporu merila italijanski in slovenski oziroma slovanski tabor.⁴²

Priloga 1: Faksimilirani obrazci, ki jih je predvidevala reforma iz leta 1868

Via																
Nro. di casa . . .																
Anno																
Cognome	N o m e		Genitori		Luogo di nascita	Anno di nascita	Nascita precisata			Religione	Stato		Condizione, impiego, arte o mestiere	Possidenza	Lingua parlata in famiglia	Osservazioni
	dei maschi	delle femmine	padre	madre nome e cognome			giorno	mese	anno		celibe	conjugate				
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.			

Notranji register (družinski list)

⁴¹ Scartabellati, *Un'altra Trieste*.

⁴² Žitko, Težnje, str. 391 in sl.

NOME, COGNOME e CONDIZIONE	Numero di Casa	NOME, COGNOME e CONDIZIONE	Numero di Casa

Notranji register – abecedni register (kazalo) posameznikov

Sezione _____ ***Ruolo d'assunzione anagrafica*** anno 18 _____

Via	N.° di casa			Nome e Cognome coll'indicazione di eventuali titoli	Luogo di		Recapiti di viaggio e pertinenza, data, numero dei documenti ed autorità che li ha emessi	Anno di nascita	Religione	Stato			Condizione, impiego, arte o mestiere	Possidenza	Lingua parlata in famiglia	Annotazioni
	Civico	Tavolare	Piano		nascita	pertinenza				celibe	conjugale	vedovo				
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.				

Popisni list (terenski)

Via _____
N.° di casa { Civico _____
Tavolare _____

Carta di notificazione Trieste li _____ 18 _____
per l'anagrafe della popolazione.

NOME e COGNOME coll'indicazione di eventuali titoli	Luogo di		Recapiti di viaggio e pertinenza, data, numero dei documenti ed autorità che li ha emessi	Anno di nascita	Religione	Stato			Condizione impiego, arte o mestiere	Possidenza	Lingua parlata in famiglia
	nascita	pertinenza				celibe	conjugale	vedovo			
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.			

COPIA SEMPLICE

Naznanilnica

Priloga 2: Faksimilirani obrazci, ki jih je predvidevala reforma iz leta 1875

Modello A. N. anagrafico.

M U N I C I P I O D I T R I E S T E

Scheda di abitazione

Distretto
Piazza, Via, Androna *N. civico*
N. tav. *N. politico*

Nome e Cognome del proprietario	Numero dei piani di cui è composto lo stabile	Numero degli appartamenti in cui è diviso lo stabile	Numero delle stanze e locali ad uso di abitazione		Numero delle soffitte abitate	Numero delle stanze e locali ad uso di bottega o magazzini	Qualità degli esercizi		Condutture		Osservazioni
			con finestre	senza finestre			Botteghe	Depositi	Acqua	Gas	

È fornito di:

Camini *N.* cioè di cucina di stufa Giardini *N.*
 Pozzi „ in condizione con acqua potabile Cortili *N.*
non potabile Stalle *N.*
 Scale „ di legno Letamai *N.*
di pietra Mondezzei nel cortile
nell' atrio
 Cessi esterni *N.* interni *N.* con sfogo nel pozzo nero *N.*
nel canale *N.*
 Nome dello Spazzacamino di cui si serve
 Se sia assicurato, presso quale Società e per quale importo

Notranji bišni list

Modello B (interno)

Relazione di parentela o convivenza col capo di famiglia	Cognome	Nome		Soprannome	Genitori Nome e Cognome		Luogo di nascita	Data della						Stato	Religione	Professione e Condizione	Grado d'istruzione		Lingua parlata in famiglia	Titolo sul quale si basa la pertinenza	Osservazioni
		dei maschi	delle femmine		del padre	della madre		nascita			morte						legge	scrive			
		giorno	mese		anno	giorno		mese	anno												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18				

Notranji družinski list

Modello C.											
Cognome Nome di e di nato a il condizione professione mestiere stato religione notificato iscritto pertinenza abitazione primitiva 											
	Traslocazioni avvenute in seguito. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; height: 150px;"> <tr><td style="width: 30%; height: 40px;"></td><td style="width: 70%; height: 40px;"></td></tr> <tr><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td></tr> <tr><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td></tr> <tr><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td></tr> <tr><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td></tr> </table>										

(Notranji) kartotečni listek posameznika

Modello G.		Anagrafe della popolazione di Trieste		Foglio d'assunzione.	
N. anagrafico		Distretto		Via o Piazza	
				N. civico	
Notizie anagrafiche					
L'immobile suddetto è proprietà di È iscritto ai Numeri <u> </u> tavolare politico qualità superficie rendita Si compone col terreno di piani N. divisi in appartamenti N. con stanze e locali ad uso abitazione con finestre N. Numero delle soffitte abitate Numero dei locali ad uso botteghe magazzini depositi Conduttura <u> </u> di Acqua di Gas			È fornito di Camini N. cioè da cucina N. di stufa N. Pozzi N. in condizione con acqua potabile non potabile Scale di pietra di legno Cessi esterni N. interni N. con sfogo nel pozzo nero nel canale Giardini N. Cortili N. Stalle N. con cavalli N. muli N. asini N. tori N. bovi N. vacche N. vitelli N. pecore N. capre N. majali N. Letamai N. Mondezzi N. nel cortile N. nell'atrio N. solidità salubrità Nome dello spazzacamino di cui si serve Se sia assicurato, presso quale Società e per quale importo		
Piano	N. d'ordine	Rapporto della persona col capo di famiglia	Cognome e soprannome	Nome	Sesso
				Maschi	Femmine
				Nome	Paternità
				Nome	Maternità
				Cognome	
				Luogo di nascita Comune, Provincia, Stato	
				Giorno	Data della nascita
				Mese	Anno
				Luogo di pertinenza Comune, Provincia, Stato	
				Documenti su cui si basa la pertinenza e la cittadinanza	
				Stato civile	
				Religione	
				Condizione, professione, mestiere ed altra occupazione con indicazione se proprietario, lavorante o garzone	
				legge	Grado d'istruzione
				scrive	
				Lingua parlata in famiglia	
				Luogo	Assenti
				città	
				Sanità	
				sorde-muti	
				altre deformità	
				malattie croniche	
				Vaccinati	
				Se i ragazzi obbligati alle scuole frequentino, quale scuola frequentino, ed in quale classe	
				Osservazioni	

Popisni list (terenski)

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AGCT – Archivio generale del Comune di Trieste
Archivio del Magistrato.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Breschi, Marco et al.: La nascita di una città: storia minima della popolazione di Trieste secc. XVIII–XIX. *Storia economica e sociale di Trieste, vol. I*. Trieste: Lint, 2001, str. 69–237.

Kaiserliche Verordnung, wirksam für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärgränze, mit der Vorschrift für die Vornahme der Volkszählungen. [spletni dokument] <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18570004&seite=00000167> [pridobljeno 6. 6. 2018].

Kalc, Aleksej: Prvi moderni popis prebivalstva v Istri. Spremnata beseda. *Prvi moderni popis stanovništva u Istri = Il primo censimento demografico moderno in Istria = Prvi moderni popis prebivalstva v Istri* (ur. Aleksej Kalc). Koper: Histria editiones, 2012, str. 13–21.

Krmac, Dean: *Il censimento del 1857: fonte per lo studio della popolazione di Trieste e dell'Istria* [doktorska disertacija]. Univerza v Trstu, 2002.

La popolazione di Trieste nel 1875: resoconto ufficiale del censimento generale della popolazione effettuato secondo lo stato del 31 dicembre 1875. Trieste: G. Caprin, 1877.

Luzzato-Fegiz, Pierpaolo: *La popolazione di Trieste (1875–1928)*. Trieste: Officine grafiche de la Editoriale Libreria, 1929.

Montanelli, Pietro: *Il movimento storico della popolazione di Trieste*. Trieste: Tip. Balestra, 1905.

Patente sovrana 12. aprile 1850 con cui si emana, e si pubblica la costituzione della città immediata di Trieste. [spletni dokument] <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rit&datum=18500104&seite=00000765> [pridobljeno 15. 7. 2018].

Pletikosić, Ivica: Pomen izvirnega popisnega gradiva. *Historijski zbornik* 63, št. 1, 2010, str. 159–163.

Pletikosić, Ivica: Revizije popisa prebivalstva Trsta iz leta 1910. *Annales. Series historia et sociologia* 16, št. 2, 2006, str. 454–477.

Pletikosić, Ivica: Viri za preučevanje popisa prebivalstva v južnih deželah Cislajtanijske v letu 1910. *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910. Jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc in Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 37–46.

Scartabellati, Andrea: Un'altra Trieste Absburgica. Tra consapevolezza dei poveri e coscienza operaia. *InStoria* 50, 19, 2009 (dostopna na: http://www.instoria.it/home/trieste_movimento_operai.htm).

www.instoria.it/home/trieste_movimento_operai.htm).

Verbali del Consiglio della città di Trieste e Verballi della Delegazione del Consiglio della città di Trieste [1860–1918]. Trieste: Tipografia del Lloyd austriaco, 1860–1918.

Žitko, Salvator: Težnje po upoštevanju jezikovne, narodne in verske zavesti slovenskega prebivalstva v Istri v avstrijskih štetjih med leti 1880 in 1910. *Prvi moderni popis stanovništva u Istri = Il primo censimento demografico moderno in Istria = Prvi moderni popis prebivalstva v Istri* (ur. Aleksej Kalc). Koper: Histria editiones, 2012, str. 391–406.

S U M M A R Y

Civil registry office and municipal population censuses in Trieste (1859–1875)

The contribution presents population censuses carried out by the Trieste municipal authorities during the period 1859–1875 for the purposes of establishing a civil registry office. Given the then state-wide censuses, these were a *unicum* in the Austrian part of the Habsburg Monarchy. In face of the tremendous demographic growth – with Trieste becoming one of the biggest Austrian cities by the second half of the nineteenth century – local authorities also required an adequate instrument for determining the population influx and related issues (suffrage, the right to social security based on homeland affiliation, planned development of urban infrastructure, etc.).

With a view to implementing the said censuses, the municipal authorities established the first civil registry office in the 1860s, which, however, proved not up to its task, despite a reform of 1868 that slightly improved its performance. The first municipal censuses (1859, 1865, 1868/69), whose principal aim was to compile a register of voting-eligible population, were costly and required a great amount of effort. In terms of informative value (by the number of headings), the obtained data were inadequate and unreliable, with their regular updates technically nearly impossible.

The modernized municipal civil registry of 1875 rested on a newly designed complex technical system, composed of not registers but interlinked file catalogues which enabled record keeping on all census units: houses, flats, families, and individuals. The new system also made possible the drawing up of various lists, such as the lists of voting-eligible inhabitants, school-age children, etc. The headings were modern-

ized in line with international census and statistical standards. Further, improvements were also made in the collection of data from other municipal and state offices (police, judicial, city hall, etc.).

The population census, which the modernized civil registry office carried out in 1875, represents the peak of the then state-of-the-art census-taking and aspirations of the Trieste municipal authorities. In 1877, the census was followed by a comprehensive statistical publication which gained European recognition.

The early death of the »architect« of the presented census system, Giovanni Fabretti, high maintenance costs, and the necessary municipal budget cuts were among the main reasons for its gradual abolition after 1880 and a return to its more rigid and supposedly less reliable predecessor.

RIASSUNTO

L'ufficio anagrafico ed i censimenti comunali a Trieste (1859–1875)

Il contributo illustra i censimenti della popolazione effettuati dalle autorità comunali di Trieste nel periodo 1859–1875 in relazione all'istituzione dell'ufficio anagrafico. Si trattò, a fianco dei censimenti compiuti sul territorio austriaco dalle autorità statali, di un *unicum* nella parte austriaca della compagine statale asburgica. Il periodo preso in esame fu contraddistinto da un'incredibile crescita demografica che portò Trieste nel novero delle città austriache più popolate. Alle autorità locali si pose l'esigenza di fornirsi di un adeguato strumento per il controllo dell'imponente immigrazione della popolazione e delle problematiche ad esso connesse (diritto di voto, diritto di usufruire dell'assistenza sociale in base alla pertinenza, pianificazione delle infrastrutture, ecc.), oltre ad un servizio permanente di stato civile.

Negli anni sessanta tali autorità istituirono pertanto l'ufficio anagrafico del comune. L'inadeguatezza dell'ufficio si protrasse tuttavia anche dopo la

rimessa del 1868, con la quale si tentò di rendere detto ufficio più efficiente. I primi censimenti (1859, 1865, 1868/69), il cui principale obiettivo era la compilazione degli aventi il diritto di voto al consiglio comunale, richiesero un notevole sforzo umano e finanziario, ma i dati ottenuti rimanevano dal punto di vista informativo, imprecisi e poco affidabili e di difficile aggiornamento.

Nel 1875 ebbe luogo un'ulteriore riforma dell'ufficio statistico-anagrafico, basata su un sistema notevolmente complesso, consistente prevalentemente non più dai precedenti libri-registri, ma soprattutto da diversi schedari, tra loro collegati, che registravano nel dettaglio l'evidenza di tutte le entità censite: case, abitazioni, famiglie ed individui. Contestualmente furono aggiornate le rubriche del nuovo censimento, che avrebbe costituito la base iniziale del nuovo sistema anagrafico, in armonia con gli standard statistici e demografici internazionali dell'epoca. Fu notevolmente migliorato l'aggiornamento dei dati provenienti dagli archivi delle altre autorità (archivio di polizia, del tribunale e di altri uffici del magistrato civile). Il nuovo sistema permetteva la rapida compilazione degli elenchi necessari alle autorità: degli aventi il diritto di voto, dei fanciulli che avevano l'obbligo di frequentare la scuola, dei bambini soggetti a vaccinazione, ecc.

Il censimento comunale del 1875, effettuato subito dopo la riforma, rappresenta il punto più alto degli sforzi dell'amministrazione comunale triestina nell'attività di evidenza corrente della popolazione, nonché dell'attività di censimento dell'epoca. Al censimento seguì la pubblicazione di un repertorio statistico di ampio respiro, che ricevette elogi a livello europeo.

Una serie di eventi, quali la morte prematura dell'»architetto« di tale sistema, Giovanni Fabretti, i suoi notevoli costi di gestione e la necessità di ridurre il bilancio finanziario del Comune, segnò dopo il 1880 la retrocessione al sistema, presumibilmente meno affidabile, in vigore prima della riforma del 1875.

(Povzetek v italijanščino prevedel avtor)